

**НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ФАКУЛТЕТА ЗА ФИНАНСИЈЕ, БАНКАРСТВО И РЕВИЗИЈУ
АЛФА БК УНИВЕРЗИТЕТА**

Одлуком Научно-наставничког већа Факултета за финансије, банкарство и ревизију Алфа БК универзитета са седиштем у Београду на седници која је одржана 15.07.2021. године именована је Комисија за оцену научне заснованости и подобности пријављене теме докторског рада под радним називом: „Значај руралног туризма и пољопривреде са аспекта одрживог развоја Црне Горе” кандидата Сање Смолковић. Пошто је проучила пријаву теме, комисија у саставу:

- 1) Проф. др Лариса Јовановић, професор емеритус Алфа БК Универзитета – председник
- 2) Доц. др Сузана Балабан, доцент Алфа БК Универзитета – члан
- 3) Проф. др Борис Кузман, виши научни сарадник Института економских наука у Београду – ментор

у складу са чланом 29. Правилника о докторским студијама, подноси следећи

Извештај о оцени докторск дисертације

Основни подаци о кандидату и дисертацији

(основни подаци о кандидату, наслову дисертације, њеном обиму и библиографским подацима, назив рада и име часописа у коме је кандидат као први аутор објавио рад у складу са стандардима)

Кандидат Сања (Ђорђевић) Смолковић је рођена 1983. године у Бару. Дипломирала је на Факултету за менаџмент са седиштем у Новом Саду са просечном оценом 9,62 као најбољи студент у генерацији, остварила 240 ЕСПБ бодова и стекла звање Дипломирани Менаџер. Магистарске студије, у трајању од две године, завршила је на Факултету за индустријски менаџмент са седиштем у Београду, са просечном оценом 9,44, 2017. године стекавши звање Магистар наука индустријског менаџмента. Након магистарских студија, 2018. године на АЛФА БК Универзитету са седиштем у Београду уписује докторске студије. У року трогодишњих докторских студија положила је све предмете предвиђене планом и програмом и у складу са Правилником о докторским академским студијама и начину и поступку одбране докторске дисертације од 27.09.2021. године стекла право да

поднесе завршену докторску дисертацију. Од 2017. године кандидат је запослен као сарадник у настави на Универзитету Адриатик, Поморски факултет Бар, Факултет за медитеранске студије Тиват, као сарадник у настави на предметима: Организационо понашање, Пословна етика и комуницирање, људски ресурси и тимски рад, Менаџмент туристичких дестинација и Маркетинг у туризму. Такође, ангажована је на Заводу за запошљавање Црне Горе, као ментор на семинарима и радионицама из области предузетништва.

Докторска дисертације Сање Смолковић (у даљем тексту кандидат) носи назив. Дисертација је написана на 308 страна технички обрађеног текста (формата А4 стандардног прореда и величине слова). Након апстракта на српском и енглеском језику и садржаја, дисертација обухвата: Увод (4 стр.); Теоријски оквир (235 стр.); Методолошки оквир истраживања (6 стр.); Резултате и дискусију истраживања (26 стр.); Закључак (8 стр.); и Литературу (31 стр.) са 389 релевантних референци на српском, енглеском, шпанском, и. Дисертацијом је обухваћен и већи број табеларних приказа: 8 слика, 30 табела и 22 графикана.

У складу са Стандардом и чланом 36. Правилника о докторским студијама, кандидат има прихваћен рад а објављивање као први аутор. Smolović, S. & Kuzman, B. (2020). *Agricultural production and tourism – a chance for development of rural areas of Montenegro. Tourism in function of development of the Republic Serbia, Tourism and rural development – 5th international scientific conference, Vrnjačka banja, 299-316.*

Предмет и циљ дисертације

(показати да је реч о оригиналној идеји значајној за развој науке, њену примену, односно развој научне мисли уопште)

Предмет истраживања је значај руралног туризма и пољопривреде са аспекта одрживог развоја Црне Горе. Туризам представља основну стратешку преивредну грану у Црној Гори. Пољопривреда се развија као комплементарна грана уз туризам. Организација и развој руралног туризма и пољопривреде мора да се одвија на принципима одрживог развоја. Постоји један позитиван и занимљив утицај туристичких активности везаних за одрживи развој у осетљивим, углавном руралним подручјима: индучована мотивација према становницима да сачувају локално наслеђе, било природно или културно, и да повећају квалитет искустава посетилаца. Поред позитивних ефеката на дестинацију, доказано је да рурални туризам подстиче одрживи економски раст у суседним руралним локалитетима путем добро познатог „ефекта заразе”, што доприноси одрживом регионалном развоју.

Туристичке активности генеришу повећање прихода, отварање нових радних места, модернизацију објеката, запошљавање жена на селу, виши животни стандард за

становнике и бољи квалитет живота. Истовремено туристичке активности доводе до подржавања раста локалних заната, одговорне су за указивање поноса на локалну и националну културу. Из тог разлога није изненађујућа чињеница да се од стране националних и локалних актера широм света промовишу туристичке понуде и стратегије са циљем ревитализовања руралних подручја. Истовремено, рурални туризам доживљава се у виду одрживог решења за све проблеме који су присутни у руралној економији.

Рад се заснива на истраживању развоја руралног туризма и пољопривреде са аспекта одрживог развоја Црне Горе. Резултатима истраживања указује се на изазове и проблеме са којима се сусрећу заинтересоване стране у руралном туризму, идентификујући и низ питања која се противе успеху развоја руралног туризма. Конкретно, у обзир је узето постојеће стање: високих трошкова развоја, али ниских приноса, ниске потражње, недостатка основних вештина и доминација оператора масовног туризма као главних изазова са аспекта одрживог развоја Црне Горе. Закључује се, да је дугорочна финансијска и техничка подршка од суштинског значаја да би туризам имао ефективну улогу руралног развоја.

Сврха истраживања је разумевање теоријских основа концепта одрживог развоја и руралног туризма и пољопривреде, као и користи које рурални туризам и пољопривреда доносе када је у питању одрживи развој Црне Горе. Осим наведеног, кандидат у овом истраживању обухвата опсег одрживог развоја Црне Горе и све заинтересоване стране укључене у одрживи развој.

Основни циљ истраживања је да се утврди постојање позитивног утицаја туризма на црногорска рурална подручја и да се потврди присутност значајне везе између туристичких активности и нивоа одрживог развоја. Секундарни циљ истраживања је анализа квалитативне стране туристичке понуде у црногорском региону на основу мишљења испитаника и да препознавање потенцијала за побољшање. Још један од циљева је да се идентификују сви актери и анализира њихова перцепција и степен учешћа у развоју руралног туризма у Црној Гори. Апострофирати препоруке за развој одрживог руралног туризма и пољопривреде у Црној Гору.

Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању
(*да ли су хипотезе научно потврђене или оборене*)

Сходно дефинисаном предмету и циљевима истраживања у докторској дисертацији кандидат је поставио и тестирао следеће хипотезе:

X_0 : Рурални туризам и пољопривреда доприносе одрживом развоју Црне Горе.

X_1 : Не поседују сви људи исте асоцијације на појам одрживог развоја.

X_2 : Природни ресурси имају највећи значај за развој одрживог туризма.

X₃: Постоји могућност за бољим резултатима одрживог развоја у Црној Гори.

X₄: Развој одрживог туризма има највеће позитивне ефекте по становништво дестинације у погледу препознатљивости дестинације.

X₅: Постоји висок степен повезаности природних ресурса и одрживог развоја.

X₆: Рурални туризам доприноси развоју пољопривреде у руралним шодручјима.

Разрада главне хипотезе докторске дисертације спроведена је у следећим фазама:

- Сагледавање теоријских основа концепта одрживог развоја и руралног туризма и пољопривреде, као и користи које рурални туризам и пољопривреда доносе када је у питању одрживи развој Црне Горе.
- Анализирање квалитативне стране туристичке понуде у црногорском региону на основу мишљења испитаника и да препознавање потенцијала за побољшање, са једне стране, и идентификовање свих актера и анализирање њихове перцепције и степена учешћа у развоју руралног туризма у Црној Гори, са друге стране.
- Доћи до закључака у ком правцу је потребно унапредити рурални туризам и пољопривреду у Црној Гори, у циљу обезбеђивања одрживог развоја.

Сврха истраживања је разумевање теоријских основа концепта одрживог развоја и руралног туризма и пољопривреде, као и користи које рурални туризам и пољопривреда доносе када је у питању одрживи развој Црне Горе. Осим наведеног, ово истраживање обухвата опсег одрживог развоја Црне Горе и све заинтересоване стране укључене у одрживи развој.

Тестирање главне и помоћних хипотеза, заједно са статистиком оцењивања чини део статистике закључивања. На основу дефинисаног циља истраживања, постављање су следеће тезе од којих се пошло у овом научном истраживању:

- У Црној Гори се развој руралних подручја заснива на унапређењу пољопривредне производње и развоју туризма.
- Обезбеђивање финансијских средстава намењених пољопривреди и руралном туризму представља лимитирајући фактор када је у питању развој руралних подручја, с обзиром да финансијска средства доводе до онемогућавања и ограничавања, уколико се посматрају са аспекта недостатка средстава са једне стране, и немогућности проналажења адекватних извора финансијске помоћи са друге стране.
- Унапређење руралног туризма и пољопривреде је нужан услов за одрживи развој Црне Горе.

- Упостављен систем политичких, законодавних, економских и сл. алата би могао осигурати практичну примену концепта одрживог развоја у Црној Гори.

Методологија рада се заснива на низу општих и специфичних метода научног истраживања као што су анализа, синтеза, индукција, дедукција, апстракција, спецификација, генерализација, компарација, хипотетичко-дедуктивна, метод посматрања, метод испитивања. Главни извори информација су академска литература, чланци, законске регулативе, итд. Временски период истраживања је између априла 2021. и јула 2021. године. Вредности добијене истраживањем приказане су табеларно и графички. Кандидат пореди резултате добијене истраживањем са резултатима добијеним у истраживањима на сличну тему, истичући недостатке и наводећи могућности унапређења постојећег стања.

Применом релевантних научних метода истраживања, постављене хипотезе су научно потврђене и емпиријски доказане.

Кратак опис садржаја дисертације

Сагласно опредељеном предмету и циљевима истраживања, постављеним научним хипотезама и методологији истраживања, дисертација је структурирана на следећи начин:

Апстракт

Садржај

1. Увод

2. Природни ресурси и туризам

2.1. Вредновање и коришћење природних ресурса

2.1.1. Дефинисање природних ресурса

2.1.2. Подела природних ресурса

2.1.3. Карактеристике природних ресурса

2.1.4. Вредновање природних ресурса

2.1.5. Коришћење природних ресурса

2.2. Управљање природним ресурсима за туристичко коришћење

2.2.1. Основне карактеристике природних ресурса за туризам

2.2.1.1. Геоморфолошки ресурси

2.2.1.2. Климатски ресурси

2.2.1.3. Хидрографски ресурси

2.2.1.4. Биогреографски ресурси

2.2.1.5. Заштићена природна баштина

2.2.2. Конфликти природних ресурса

2.2.3. Активности на дестинацијама заснованим на природним ресурсима и туристички профили

2.2.3.1. Утицај туризма заснованог на природи

2.2.4. Процена ресурса заснованих на природи

3. Рурални туризам и пољопривреда у Црној Гори

3.1. Концепт одрживог развоја туризма уз очување ограничених природних ресурса

3.1.1. Туристичка окружења

3.1.2. Концепт одрживог туризм

3.1.3. Одрживи туризам и управљање животном средином

3.1.4. Утицај туризма на животну средину и његова одрживост

3.2. Развој руралног туризма

3.2.1. Опсег руралног туризма

3.2.1.1. Рурални концепт

3.2.1.2. Дефинисање руралног туризма

3.2.2. Историја руралног туризма

3.2.3. Утицаји развоја руралног туризма

3.2.3.1. Предности

3.2.3.2. Недостаци

3.2.4. Приступ развоја руралног туризма

3.2.4.1. Приступ Владе

3.2.4.2. Приступ заједнице

3.2.4.3. Интегрисани приступ

3.2.5. Изазови развоју руралног туризма

3.2.6. Агротуризам као планирани елемент

3.2.6.1. Развој агротуризма

3.2.6.2. Дефиниције и приступи агротуризму

3.2.6.3. Агротуризам и планирање

3.2.6.4. Агрокултурна димензија агротуризма

3.2.6.5. Агротуризам као инструмент економског развоја

3.2.6.6. Социо-културна димензија агротуризма

3.2.6.7. Образовна димензија агротуризма

3.2.6.8. Агротуризам као родни приступ

3.2.7. Туризам и одрживи развој руралних дестинација

3.3. Локалитети и облици руралног туризма у Црној Гори

3.3.1. Локалитети руралног туризма у Црној Гори

3.3.2. Облици руралног туризма у Црној Гори

3.4. Анализа стања у области руралног туризма из перспективе постојеће понуде и тражње

3.4.1. Производи везани за активности у природи

3.4.2. Агротуризам

3.4.3. Понуда организатора путовања

- 3.4.4. Ланац вредности
- 3.4.5. Инфраструктура
- 3.4.6. Смештај
- 3.4.7. Знања и вештине
- 3.4.8. Координација
- 3.5. Заинтересоване стране за развој руралног туризма и пољопривреде у Црној Гори
 - 2.5.1. Развој теорије интересовних група
 - 3.5.2. Оквири заинтересованих страна
 - 3.5.2.1. Фрееманов приступ заинтересованим странама
 - 3.5.2.2. Митцхелов концепт заинтересованих страна
 - 3.5.2.3. Перспектива заинтересованих страна - стратегија и корпоративни стратешки
 - 3.5.3. Анализа заинтересованих страна у пракси
 - 3.5.3.1. Пољопривредни произвођачи
 - 3.5.3.2. Туристичке организације у Црној Гори
 - 3.5.3.3. Држава
 - 3.5.3.4. Локалне самоуправе
- 3.6. Финансирање пољопривреде и руралног туризма у Црној Гори и могућности унапређења
 - 3.6.1. Финансирање пољопривреде и руралног туризма
 - 3.6.2. Могућност унапређења финансирања
- 3.7. Компаративна анализа руралног туризма у оквиру одабраних (медитеранских) држава Европске Уније
 - 3.7.1. Хрватска
 - 3.7.2. Грчка
 - 3.7.3. Италија
 - 3.7.4. Шпанија
 - 3.7.5. Португал
- 4. Одрживи развој и одрживи туризам у Црној Гори**
 - 4.1. Улога и важност одрживог развоја у Црној Гори
 - 4.1.1. Дефиниција концепта одрживог развоја
 - 4.1.2. Различита тумачења концепта одрживости
 - 4.1.3. Компоненте концепта одрживог развоја
 - 4.1.4. Принципи одрживог развоја
 - 4.1.5. Одлучивање о одрживом развоју у Црној Гори
 - 4.1.5.1. Стратегија Европске Уније и Медитеранска стратегија као оквири Националне стратегије одрживог развоја Црне Горе
 - 4.1.5.2. Стратегија одрживог развоја Црне Горе
 - 4.1.5.2.1. Методологија и процес израде Националне стратегије одрживог развоја Црне Горе
 - 4.1.5.2.2. Визије и општи циљеви

4.1.5.2.3. Економски развој – идентификација проблема и изазова, приоритетни задаци и мере

4.1.5.2.4. Процес имплементације Националне стратегије одрживог развоја Црне Горе

4.1.5.2.5. Комуникациона стратегија одрживог развоја Црне Горе

4.1.6. Индикатори праћења одрживог развоја у Црној Гори

4.2. Примена одрживог туризма на основу природних ресурса Црне Горе

4.2.1. Одрживи туризам условљен природним ресурсима Црне Горе

4.2.1.1. Одрживи купалишни туризам

4.2.1.2. Одрживи планински туризам

4.2.1.3. Одрживи рурални туризам

4.2.2. Индикатори одрживог коришћења природних ресурса за развој туризма Црне Горе

4.2.2.1. Увођење индикатора одрживог туризма

5. Методолошки оквир истраживања

5.1. Проблем истраживања

5.2. Предмет истраживања

5.3. Циљ и значај истраживања

5.4. Задаци истраживања

5.5. Хипотезе истраживања

5.6. Методе, технике и инструменти

5.7. Популација и узорак

5.8. Начин обраде података

5.9. Организација и ток истраживања

6. Резултати и дискусија истраживања

6.1. Резултати истраживања

6.2. Дискусија

7. Закључак

Литература

Прилог

Поред увода, методолошког оквира, резултата и дискусије истраживања и закључка, дисертација „Значај руралног туризма и пољопривреде са аспекта одрживог развоја Црне Горе” садржи теоријски оквир којим су обухваћена три наслова.

Први наслов носи назив Природни ресурси и туризам. Вредновање и коришћење природних ресурса је први поднаслов у овом делу рада. У оквиру овог поглавља рада дефинисани су природни ресурси, дата њихова подела на ограничене и неограничене, обновљиве и необновљиве, биотичке и абиотичке, и приказане карактеристике природних ресурса. Након тога дат је приказ вредновања и коришћења природних ресурса. Наиме, усвајање нове парадигме за природне ресурсе и политику заштите животне средине која наглашава континуирану промену, прилагођавање и учење захтева нови приступ вредновању како би се омогућило побољшање начина на који ове иницијативе доприносе

одрживом коришћењу ресурса. Вредновање је од суштинске важности за идентификовање промена, подржавајући адаптивни приступ који је довољно флексибилан да се носи са изазовом промене и омогућава учење на индивидуалном, друштвеном, институционалном и политичком нивоу. Други поднаслов овог поглавља носи назив Управљање природним ресурсима за туристичко коришћење. У оквиру овог поднаслова представљене су основне карактеристике природних ресурса за туризам, конфликти природних ресурса, активности на дестинацијама заснованим на природним ресурсима и туристички профили, утицај туризма заснованог на природи и процена ресурса заснованих на природи. Последњих година све већа свест међу истраживачима туризма о односима између туризма и управљања природним ресурсима резултирала је значајним бројем академске литературе која разматра туристичка питања у оквиру релативно новог сета туристичких концепата. Наизглед нови облици туризма, као што су туризам заснован на природи, екотуризам и одрживи туризам, сада се заговарају као еколошки сигурна основа за економски развој у многим руралним локацијама широм света. Кандидат је истакао да туризам заснован на природи може створити неугодне везе између пословних модела туристичке индустрије и „пословних модела“ менаџера природних ресурса.

Треће поглавље носи назив рурални туризам и пољопривреда у Црној Гори. Први поднаслов у поглављу носи назив Концепт одрживог туризма уз одржање ограничених природних ресурса. У оквиру овог поднаслова приказано је дефинисање туристичких окружења, појма одрживог туризма, одрживог туризма и управљање животном средином и утицаја туризма на животну средину и његове одрживости. Кандидат је приказао како се туризам одвија у различитим окружењима; и да се под њим подразумева пејзаж који треба посматрати и уживати, активности за учествовање и искуства која треба предвидети или запамтити. Истовремено, идентификована су три широка приступа развоју типологија које обухватају идеографске, организационе и когнитивне перспективе. Први и најважнији од ових оквира је идеографски приступ, који се фокусира на конкретну јединственост „окружења“ и као такав наглашава разлике између природних и хуманистичких атракција. Други поднаслов овог поглавља носи назив Развој руралног туризма. У оквиру овог поднаслова је разматран опсег руралног туризма кроз концепт села и дефинисања руралног туризма, приказана је историја руралног туризма, дат је приказ руралног туризма и планирања, утицаја развоја руралног туризма у виду предности и недостатака, приступа развоју руралног туризма кроз приступ Владе, приступ заједнице и интегрисани приступ, и изазова за развој руралног туризма. Наиме, кандидат је истакао да се рурални туризам може дефинисати као „искуство земље“ које обухвата широк спектар атракција и активности које се одвијају у пољопривредним или неурбаним подручјима. Истовремено, истакнуто је да његове битне карактеристике укључују широко отворене просторе, низак ниво развоја туризма и могућности за посетиоце да директно искусе пољопривредне и/или природне средине. Приказано је да рурални туризам не представља само туризам заснован на фарми, већ да укључује одмор на фарми, али и посебан интерес за одмор у природи и екотуризам, пешачење, пењање и јахање, авантуре, спортски и здравствени туризам, лов и

риболов, образовни туризам, туризам и културно наслеђе, а у неким подручјима и етнички туризам; али да је агротуризма главни облик туризма, који се односи на чин посете радној фарми или било које пољопривредној, хортикултурној или агробизнис операцији у сврху уживања, образовања или активног учешћа у активностима фарме или операције. Трећи поднаслов у овом поглављу носи назив Локалитети и облици руралног туризма у Црној Гори. Кандидат је овим поглављем указао да на релативно малом простору Црне Горе од 13.812 km² постоји велики контраст у физичко-географском погледу, истичући да је баш услед овакве специфичности и разноликости прерасла у један од најатрактивнијих туристичких региона на територији Европе и Медитерана. Овим делом рада приказани су најзначајнији локалитети руралног туризма на простору Црне Горе са освртом на облике руралног туризма који су у Црној Гори заступљени. Кандидат је из великог броја природних потенцијала, у виду основе за развој руралног туризма, посебну пажњу усмерио на планине Дурмитор, Бјеласицу, Ловћен, Проклетије, слив Скадарског језера са долином Зете, ушће реке Бојане и рурални део црногорског приморја. Приказани су локалитети и утицај који они имају када је развој руралног туризма у питању. Истовремено, овим поглављем аутор је указао на чињеницу да заштићени простори чине посебан проблем када је развој руралног туризма на подручју Црне Горе у питању. Утврђено је да су руралним туризмом на територији Црне Горе обухваћене слободне активности које се спроводе на подручју руралних средина и различите врсте активности, попут лова и риболова, авантуристичког туризма, културног туризма у руралном простору, агротуризма, екотуризма, етно-туризма, спортско-рекреативног туризма, туризма на шумском, речном и језерском простору, туризма са темом гастрономије, туризма у заштићеним просторима и транзитног туризма. Кандидат је дефинишући поменуте активности истакао локације у којима су оне развијене и локације у којима би могло доћи до њиховог развоја током будућности. Истовремено, кандидат је истакао да туристи на подручју села Црне Горе имају могућност бављења различитим активностима: бављења туризмом у склопу пољопривредних домаћинстава; посетама местима на којима се одвијају радне активности попут фарми, народне радиности и сл.; учешћа у свакодневним сеоским активностима; дегустирања локалне хране и упознавања са начином на који се традиционална народна јела припремају; излетима и упознавањем села и сеоске околине; сакупљања шумских плодова; рекреативним активностима попут планирањења, јањања, бициклизма, итд.; посета манифестацијама попут слава, зборова и фолклора; разговора са старијим члановима сеоске заједнице везано за живот на том простору током прошлог периода. На овај начин кандидат је указао велики потенцијал руралног туризма у Црној Гори, који се одликује обиљем активности које су туристима на располагању. Четврти поднаслов овог поглавља носи назив Анализа стања у области руралног туризма из перспективе постојеће понуде и тражње. У овом делу истакнуто је да је Министарство економије Црне Горе током 2011. године израдило Мапу ресурса, у склопу које је, поред осталог, пружен приказ ресурса који су од великог значаја када је туризма у питању, по регионима. У оквиру овог дела рада приказана је анализа стања у

погледу производа везаних за активности у природи, агротуризма, понуде организатора путовања, ланца вредности, инфраструктуре, смештаја, знања и вештина и координације. Кандидат је указао на чињеницу да Црна Гора посебан акценат усмерава на развој наутничког, здравственог, руралног, еко-туризма, планинског, спортско-рекреативног, културног, верског и манифестационог туризма; али да је присутна разлика у дистрибуцији међу регионима када су у питању потенцијали и ресурси намењени развоју руралног туризма и облика блиских руралном туризму. Дат је приказ прегледа туристичких ресурса/потенцијала намењених развоју руралног туризма према општинама и регионима, уз осврт на могућност повећања атрактивности постојећих туристичких ресурса и претварање потенцијалних туристичких атракција у реалне туристичке атракције. Истовремено, кандидат је указао на потенцијалне баријере у погледу валоризације ресурса руралног туризма који су препознати на територији Црне Горе. Пети поднаслов овог поглавља носи назив Заинтересоване стране за развој руралног туризма и пољопривреде у Црној Гори. У оквиру овог поднаслова дат је приказ развоја теорије интересованих група, оквири заинтересованих страна кроз Фриманов приступ заинтересованим странама, Митчелоб концепт заинтересованих страна, перспективе заинтересованих страна – стратегије и корпоративна стратешка одговорност. На крају је дата анализа заинтересованих страна у пракси. У виду заинтересованих страна идентификовани су приватни сектор, цивилно друштво и јавне власти, док су у виду најзначајнијих заинтересованих страна истакнути пољопривредни произвођачи, туристичке организације у Црној Гори, држава са нагласком на Министарство туризма и одрживог развоја и Министарство пољопривреде и руралног развоја и локалне самоуправе. Шести поднаслов овог поглавља носи назив Финансирање пољопривреде и руралног туризма у Црној Гори и могућности унапређења. Овај поднаслов анализира финансирање пољопривреде са једне стране и руралног туризма са друге стране, што је значајно, с обзиром да је познато да је између финансирања пољопривреде и руралног туризма присутна узрочно-последична веза. Кандидат је истакао да генерално посматрано, до развоја руралног туризма се претежно долази у виду додатне делатности коју пољопривредна домаћинства имају, услед чега из пољопривредне производње порекло води првобитна иницијатива за финансирање. А да, након што дође до развоја туризма на неком вишем нивоу, туризам омогућава да се финансира пољопривредна производња. Седми поднаслов овог поглавља носи назив Компаративна анализа руралног туризма у оквиру одабраних (медитеранских) држава Европске Уније. Кандидат је у овом делу приказао рурални туризам у Хрватској, Грчкој, Италији, Шпанији и Португалу, као државама чланицама Европске Уније које истовремено припадају медитеранским државама, као што је случај са Црном Гором. Црна Гора се разликује од ових држава по чињеници да још увек није чланица Европске Уније. Самим тим, кандидат је указао на разлике у развоју руралног туризма у Европској Унији и ван ње.

Четврти наслов носи назив Одрживи развој и одрживи туризам у Црној Гори. Први поднаслов овог поглавља носи назив Улога и важност одрживог развоја у Црној Гори.

Кроз први део овог поднаслова кандидат је приказао различита тумачења концепта одрживости, компоненте концепта одрживог развоја, начела економске одрживости, начела еколошке одрживости, начела социјалне одрживости. У наставку кандидат је приказао стратегију Европске Уније и Медитеранску стратегију као оквире Националне стратегије одрживог развоја Црне Горе, да би на крају била приказана сама Стратегија одрживог развоја Црне Горе. На овај начин обједињене су све законске регулативе које се односе на одрживи развој на простору Црне Горе, указано је на њихова преклапања, слагања али и недостатке. Други понаслов овог поглавља носи назив Примена одрживог туризма на основу природних ресурса Црне Горе. Овим делом првенствено је приказан одрживи туризам условљен природним ресурсима Црне Горе кроз три најважнија облика – одрживи купалишни туризам, одрживи планински туризам и одрживи рурални туризам. Кандидат је истакао да одрживи рурални туризам Црне Горе тежи да задовољи основне потребе туриста, али да у исто време не доведе до оштећивања културе, еколошких процеса и природних ресурса. У том контексту се наводи да концептуализација одрживог развоја нужно има за циљ повезивање и обједињавање сва четири стуба руралног развоја: људи, економије, животне средине и индустрије. На овај начин одрживи рурални туризам спречава рањивост природних и друштвених процеса и несметано усмерава развој домаћег окружења и његове популације. Кандидат истиче да су, са развојне тачке гледишта, циљеви одрживог руралног туризма у Црној Гори следећи: задовољавање потреба туриста, дугорочно одржавање квалитета животне средине (ресурси), омогућавање развоја руралног туризма будућим генерацијама на основу истинских карактеристика природних и друштвених ресурса. Са друге стране, у виду главних фактора одрживог руралног туризма истичу: туристе – чије понашање утиче на одрживост; запослене у туризму – чији је утицај на одрживост индиректан или директан; привредне субјекте у туризму – у оквиру основних и повезаних делатности; јавне службе и локално становништво. У другом делу поглавља кандидат је извршио анализу показатеља одрживог туризма Црне Горе, према систему упоредних показатеља одрживог туризма развијеном од стране Европске комисије, који у обзир узима економске показатеље, показатеље задовољства посетилаца, културне индикаторе, социјалне индикаторе и индикаторе животне средине. Кандидат је истакао да праћење одрживости туризма у Црној Гори показује одређени ниво показатеља ерозије одрживости. Наиме, економски показатељи који су дубоко у црвеној зони представљени су следећим параметрима: сезонска концентрација током периода од јула до септембра, број ноћења туриста по кревету, коефицијент локалног туристичког увећања. Са друге стране, критеријум туристичко задовољство је већином у жутој зони. Критеријум културне одрживости је у црвеној зони, о чему сведоче показатељи: капацитет смештаја/број локалних становника и интензитет туризма. Истовремено, према социјалним критеријумима Црна Гора је већином у жутој зони, уколико се посматрају допринос туризма БДП-у и запослености и степен независности од туроператора. Када је о индикаторима животне средине, Црна Гора се према проценту незавршених туристичких локација налази у црвеној зони, док се према учешћу туриста који не долазе властитим

аутомобилом налази у зеленој зони. Поред поменутих показатеља одрживости, кандидат је истакао и тренутне проблеме са канализационим системима, системом отпада, малим уделом обновљивих извора енергије, еколошким претњама и инцидентима. На овај начин указано је на оно што је потребно унапредити у туризму како би се обезбедила његова одрживост.

Остварени резултати и научни допринос

(конкретно навести остварени допринос у одређеној области науке)

Дисертација кандидата Сање Смоловић представља оргиналан, савремен и значајан научни допринос, с обзиром да је тема јединствена и по први пут обрађена у овој дисертацији. Текст дисертације је написан јасно, разумљиво и прегледно. Предмет, циљ и задаци дисертације јасно су формулисани, а резултати истраживања систематски изложени. Научни доприноси могу се недвосмислено утврдити.

Научни допринос који је резултат примене научних метода и укупних истраживања докторске дисертације огледа се у могућности унапређења одрживог развоја руралног туризма и пољоприведе на простору Црне Горе.

Сам назив докторске дисертације представља њену тежњу и амбицију да се укључи у расправу о одрживом развоју туризма и пољопривреде на простору Црне Горе, представљајући анализу постојећег стања, индикатора одрживог развоја, заинтересованих страна, и законске регулативе.

Поред тога, још један од научних доприноса везан је за њен мултидисциплинарни карактер. Самим тим, ова дисертација допунила је недостајући фонд знања и попунила теоретски вакум у домаћој теорији и пракси у области менаџмента, туризма и пољопривреде. Дисертација иде и корак даље, и компаративном анализом руралног туризма у оквиру 5 одабраних медитеранских држава Европске Уније, указује на то шта је потребно унапредити у области руралног развоја на простору Црне Горе.

Систематизација нових знања и допуна недостајућег фонда знања, успостављање концептуалног оквира за емпиријско истраживање и синтеза резултата истраживања креирају оргиналност ове дисертације и њен су примарни допринос.

Овим радом даје се и практичан допринос. Анализа и оцена која је спроведена у истраживању, као и закључци и препоруке могу послужити у формулисању државне политике, а посебно у унапређењу регулаторних механизма који су релеватни за подстицање одрживог развоја руралног туризма и пољопривреде на простору Црне Горе. Анализа могућности унапређења финансирања пољопривреде и руралног туризма у Црној

Гори могла би се користити у припреми финансијских планова за финансирање ових области.

Објављени и саопштени резултати који чине део докторске дисертације.

Smolović, S. & Kuzman, B. (2020). Agricultural production and tourism – a chance for development of rural areas of Montenegro. *Tourism in function of development of the Republic Serbia, Tourism and rural development – 5 th international scientific conference*, Vrnjačka banja, 299-316.

Smolović, S. i Živanović, S. (2019). Ekonomija i globalizacija. *Zbornik radova. Međunarodna naučna konferencija o ekonomskom i društvenom razvoju, Split*, 257-264. Smolović S. (septembar 2022). Značaj ruralnog turizma sa aspekta održivog razvoja Crne Gore, *časopis „Revizor“*, Beograd.

Закључак за образложењем научног доприноса докторске дисертације

(наводи да је дисертација урађена према одобреној пријави, да је оригинално и самостално научно дело и да су се стекли услови за њену јавну одбрану)

Комисија сматра да је докторска дисертација под називом „Значај руралног туризма и пољопривреде са аспекта одрживог развоја Црне Горе” даје значајан допринос у домену истраживања у области менаџмента, туризма и пољопривреде, кроз детаљно представљање постојећег стања и успостављање аутентичког концептуалног оквира истраживања. У складу са постављеним предметом и циљем истраживања, научним хипотезама и примењеним методама истраживања, теоријски, методолошки и практични резултати обухватили су све елементе који су од значаја за унапређење руралног туризма и пољопривреде са аспекта одрживог развоја Црне Горе. Успостављањем концептуалног оквира истраживања и самим истраживањем индикатора одрживог туризма, кандидат је практично показао како се бројни примери везани за природу непотпуних примарних података могу решити без трансформације података који могу условити губљење значајног дела информација. Такви практични примери често изостају и у специјализованој литератури. Из наведеног произилази још један важан научни допринос дисертације, а то је репликативни карактер. Репликативни карактер концептуалног оквира истраживања омогућиће добру основу будућих истраживања сличним методолошким поступцима, али у различитим контекстима, што представља основ изградње научне мисли и знања. Из свега наведеног, произилази још један допринос који спроведено истраживање има, а односи се на његову оригиналност и аутентичност. Компаративна анализа, системско проучавање и синтеза резултата добијених истраживањем руралног туризма и пољопривреде са аспекта одрживог развоја у Црној Гори, према сазнањима

Чланова комисије и аутора дисертације до сада нису били предмет анализе и научног презентовања.

Комисија оцењује да докторска дисертација под насловом „Значај руралног туризма и пољопривреде са аспекта одрживог развоја Црне Горе” кандидата Сање Смолковић, у потпуности испуњава све захтеве везане за садржај, обим, квалитет и резултате истраживања у односу на тему која је пријављена и одобрена. Кандидат је применом адекватних научних метода успоставио адекватан истраживачки оквир кроз дефинисање и систематизацију подручја и проблема истраживања. Дефинисани предмет, циљеви и научне хипотезе који су одобрени за израду, усклађени су у потпуности са предметом и циљевима реализованог истраживања.

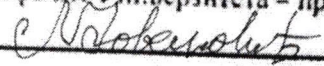
Докторска дисертација представља резултат самосталног и студиозног рада кандидата који је показао способност објективног оцењивања ставова и резултата појединих аутора и самосталног извођења закључака о проблемима које разматра. Проучавање правилно одабране стране и домаће литературе резултирало је постављањем адекватних истраживачких хипотеза као и поузданих теоријско-методолошких истраживања којима су задате хипотезе проверене и тестиране. На основу добијених резултата конципирани су аргументовани и научно засновани закључци. Кандидат је показао способност аналитичког закључивања и систематичности током истраживачког рада. Закључци до којих је кандидат дошао су јасни, логични, аргументовани, добијени емпиријским и сопственим аналитичким резултатима и засновани на адекватном тумачењу теорије за испитивану проблематику.

На основу свега изложеног, имајући у виду квалитет, значај, остварене резултате и научни допринос докторске дисертације кандидата Сање Смолковић, под називом „Значај руралног туризма и пољопривреде са аспекта одрживог развоја Црне Горе”, Комисија предлаже Наставно-научном већу Факултета за финансије, банкарство и ревизију Алфа БК универзитета да је прихвати и одобри њену јавну одбрану.

У Београду, 29.06.2022

Чланови комисије:

др Лариса Јовановић, професор емеритус
Алфа БК Универзитета – председник

др Сузана Балабан, доцент

Алфа БК Универзитета – члан

др Борис Кузман, виши научни сарадник

Института економских наука у Београду – ментор

